

Gaia van Bruggen

Verheven ongemanierd
Mimi en Multatuli

Boom | Amsterdam

‘Alle kleur is naar ’t licht dat er op valt, en wie zich
niet weet te verplaatsen in den tyd der gebeurtenissen,
ziet ze anders gekleurd dan ze inderdaad waren.’

Multatuli

Millioenen-studien. Volledige Werken v,

p. 65-66

Inhoud

I	Proloog	9
II	Een leger van muzen	13
III	Van deftig Haags meisje tot vrije vrouw	43
IV	Schipbreukelingen op een rots	73
V	Intermezzo: ménage à trois	101
VI	Aan de Rijn	111
VII	Een vriendin en een huwelijk	141
VIII	Op reis en thuis	171
IX	Laatste jaren samen	197
X	Geestdraagster van Multatuli	233
XI	Terug in Den Haag	267
XII	Epiloog	287
	Verantwoording en dank	295
	Publicatielijst van Mimi Hamminck Schepel	299
	Bibliografie	301
	Noten	305
	Herkomst van de illustraties	325
	Register van persoonsnamen en zaken	327

Mimi op haar negentigste verjaardag in een zee van bloemen, 14 december 1929.

Foto Guido Douwes Dekker.

Proloog

*'Aan zijn grooten naam blijft de uwe
voor altijd verbonden.'*

Omgeven door bloemen zit ze in de hoge stoel, in gespannen afwachting, de oude dame met het levendige, aandachtige gezicht en de heldere ogen achter het dunne brillenglas. Klein en broos is ze, Multatuli's weduwe, op deze foto van 14 december 1929, de dag waarop haar negentigste verjaardag in stijl wordt gevierd. Buiten haar directe omgeving wisten maar weinigen dat mevrouw Douwes Dekker nog leefde. Multatuli was al in 1887 gestorven en zijn nagedachtenis werd voornamelijk in ere gehouden door een handjevol oude vrienden en bewonderaars. De redactie van de *Haagsche Post* reageerde in 1918 afwijzend op een voorgestelde artikelenreeks over hem: 'Naar onze mening is dit onderwerp min of meer verouderd, en buitendien reeds zoo tot in het oneindige afgekloven, dat wij er weinig voor voelen.'

Het stof dat de schrijver had doen opwaaien was allang neergedwaald en de herinneringen aan hem waren door de Vereniging Het Multatuli-Museum bijgezet in het Amsterdamse Stedelijk Museum. Dit genootschap, opgericht in 1910 bij de herdenking van vijftig jaar *Max Havelaar*, had met verve een collectie Multatuli-memorabilia bijeengebracht, maar daar bleef het bij. De Vlaamse journalist Johan de Maegt, onder zijn vrouwelijke pseudoniem Nele Klauwaerdinne, verontschuldigde zich voor dat vergeten in zijn 'Verloren hoeksken' in *Het Laatste Nieuws*: 'Mevrouw, vergeef het ons, maar wij dachten er hier niet meer aan, dat gij nog in leven waart. Met Multatuli hadden wij vagelijk ook de zijnen begraven.'¹ De aankondiging van haar negentigste verjaardag bracht haar terug onder de levenden.

Zijzelf had de aanzet gegeven tot de viering, al was dat per ongeluk. In juli 1929 schreef ze de voorzitter van de Vereniging dat ze nu wel

heel oud werd: 'Als ik in leven blyf word ik nog dit jaar: 90!' Dat zette het bestuur aan het denken, ze was immers erelid en via haar kon de schrijver weer onder de aandacht worden gebracht. Vandaar dat op 9 december een bericht over haar aanstaande verjaardag naar het persbureau Vaz Dias werd gezonden, met het verzoek het ook door te sturen aan 'de buitenlandse bladen' en via de radio bekend te maken.

Naar aanleiding van het persbericht ging *De Telegraaf* in op haar betekenis voor de schrijver. 'Zij was een onvergelykelijke levensgezelin. Aan haar opoffering, aan haar bedrijvige teederheid, aan haar verstandige zorgen, ook aan haar geduld was Multatuli de betrekkelijke kalmte en het geluk van zijn laatste levensjaren verschuldigd.' Het stuk eindigde met de vermelding van haar adres, Archimedesstraat 11 in Den Haag. In de dagen vóór de verjaardag hadden daar verschillende journalisten aangebeld om haar te interviewen of op zijn minst een foto van haar te bemachtigen. Ze had echter niet toegelaten dat er foto's werden gemaakt en al dat geschrijf vond ze nergens goed voor. 'Maar u komt ook niet voor mij: een gewone oude vrouw. U komt voor mijn naam: Douwes Dekker, omdat ik Multatuli's weduwe ben en omdat het gaat om hèm! Welnu, schrijf dan over hem, maar niet over mij. Ik ben erg gelukkig den naam Douwes Dekker te dragen, ik ben trótsch op dien naam. Dat is alles.'

De journalist van *De Telegraaf* verwees gevat naar de *Mainzer Beobachter*, de verzonnen krant waarop Multatuli zich vaak beriep in zijn artikelen voor de *Oprechte Haarlemsche Courant*. Zou hij dan evenals de schrijver maar zo vrij zijn zelf iets te verzinnen? Dat brak het ijs en hij had zelfs de achterkamer mogen zien met Multatuli's boeken en zijn bureau. Dat bovenstuk met die laden wilde hij er nooit op hebben, vertelde ze. Ook moest het midden in de kamer staan, want hij wilde graag om zijn schrijftafel heen kunnen lopen. En daar staat de sofa waarop hij is gestorven, wees ze. Maar ook voor deze journalist wilde ze niet op de foto: 'Het is soms, of je nergens meer recht op hebt, niet eens op je eigen gezicht.'

Dankzij alle publiciteit is er op de dag zelf veel belangstelling, niet alleen van familieleden en vrienden maar ook van onbekenden. Guido Douwes Dekker, een kleinzoon van Multatuli's broer Jan, mag wel een foto maken van zijn oudtante te midden van de bloemenzee. De kamer staat vol met wel veertig bloemstukken en er komen meer dan honderd brieven en telegrammen binnen. 's Middags is er een receptie, nadat zij eerst alle eerbewijzen 'als priesteresse aan den geest van

haar man' heeft opgedragen. De bijeenkomst wordt geopend met een huldiging door voorzitter Götze van de Multatuli-vereniging. Hij herinnert aan haar erelidmaatschap in 1922, waarbij zij tot 'de geestdraagster van Douwes Dekker' werd benoemd. Iemand brengt de felicitaties over van de Vrijdenkers Radio-Omroepvereniging, die zichzelf twee jaar eerder heeft helpen oprichten.² Hij deelt mee dat de radio gebruikt zal worden voor het verspreiden van Multatuli's gedachtengoed, waarop de hoogbejaarde volgens *Het Vaderland* opstond en 'dankte met tranen in de ogen'.

Ze heeft van de ontvangst genoten, schrijft ze na afloop aan de secretaris van de vereniging, al is het wel wat veel voor haar geweest. Dat ze is gehuldigd omdat ze tweeëntwintig jaar lang de steun en toeverlaat is geweest van Nederlands meest besproken schrijver, beseft ze heel goed. En zo wil ze ook herinnerd worden, om hem. 'Het moet heerlijk zijn met oude, stille, melankolieke oogen te kunnen terugkijken op de wetenschap: de vrouw te zijn geweest van Multatuli', mijmerde Nele Klauwaerdinne in haar 'Verloren hoeksken'. 'Ik heb nooit berouw gehad, het was goed', had ze tegen de journalist van *De Telegraaf* gezegd.

Mimi in 1862, 23 jaar oud.

Foto J. Ephraim, Arnhem.

Een leger van muzen

Mimí, zoals ze werd genoemd, had Multatuli's brieven aan haar altijd gekoesterd.¹ Na zijn dood herlas ze die met tranen in de ogen, denkend aan alles wat ze samen hadden meegemaakt.² Ze beleefde weer de dagen dat ze hem alleen kende als auteur van *Max Havelaar*, *Minnebrieven* en de eerste *Ideën*, en hem een brief schreef omdat haar hart zo vol was van bewondering. Ze had hem een groot schrijver gevonden en meer dan dat, een groot man. Dat had ze hem eind 1861 ook geschreven in die eerste brief, maar hij had er niet van willen horen: 'Maar kind, noem mij niet groot, dat drukt mij. Ik streef naar waarheid, en 't dulden van zoo iets zou een leugen zijn.' Wanneer ze opnieuw las hoe hij zijn liefde voor haar onder woorden bracht, ervoer ze die op dezelfde manier als indertijd. Achteraf begreep ze ook beter hoe de ontvangst van zijn debuut was geweest en hoe hij zich gevoeld moest hebben onder alle haat en kritiek. Zo was zijn leven voordat ze hem had leren kennen steeds meer op zijn plaats gevallen.³

Verliefdelyk genie

Het brave, ingeslapen Nederland werd in 1860 opgeschrikt door een komeet aan de literaire hemel: *Max Havelaar*, een aangrijpende beschrijving van misstanden in Nederlands-Indië door iemand die zich Multatuli noemde. Het boek droeg de intrigerende ondertitel *of de koffijveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij* en liet 'een zekere rilling' door het land gaan.⁴ In het voorjaar van 1860 sprak iedereen

over het boek en de schrijver – een man die geen onrecht verdroeg en zijn carrière kort voor zijn pensionering had opgegeven om de uitbuiting van Javanen door plichtverzakende ambtenaren aan de kaak te stellen. Zelfs haar vader had het boek gekocht en zijn oudste kinderen moesten het van hem lezen. Mimi had die Batavus Droogstoppel zo saai gevonden, dat ze haast niet door het begin heen kwam.⁵ Toen ze verder las, werden Havelaar en zijn schepper haar helden.

Maar haar vader weerde de volgende boeken van Multatuli uit zijn huis, omdat zijn kinderen opstandige trekjes kregen en vooral omdat men schande begon te spreken van de levenswandel van de schrijver. Volgens de geruchten zou Douwes Dekker zijn vrouw slaan, zijn kinderen mishandelen, sigaren op de pof roken en in koffiehuisen rondhangen om er biljart te spelen en ‘bittertjes’ te drinken. Hij zou talloze jonge meisjes hebben verleid, kortom, hij was ‘een verliederlijk genie’.⁶ Ook vertelde men dat hij met een andere vrouw dan de zijne de nacht had doorgebracht bij de uitgever Arie Kruseman in Haarlem, en er met haar vandoor was gegaan. De roddels bereikten ook Mimi’s ouderlijk huis in Den Haag en van zo’n zedeloze man moest vader Hamminck Schepel niets hebben.⁷

De Schepels behoorden tot de Nederlandsche Hervormde Kerk en de kinderen deden als jongvolwassenen belijdenis van hun geloof. De achttienjarige Mimi had dat in januari 1857 gedaan bij dominee Ruitenschild in de Kloosterkerk. Eerder woonde het gezin in de Frederikstraat, in de buurt van de Kloosterkerk, maar kort voor haar belijdenis verhuisden ze naar de Boekhorststraat die dichterbij de Grote Kerk lag. Mimi’s jongere zusje Betsy ging daar naar catechisatie en deed in 1859 met Pasen belijdenis bij dominee Zaalberg.⁸ Rechtzinnige gelovigen hadden hun twijfels over deze predikant van de ‘moderne’ richting, die niet in wonderen maar wel in wetenschap geloofde en niets wilde weten van de duivel. Volgens de overlevering zou een lidmaat na een kerkdienst wanhopig hebben uitgeroepen: ‘Mijn duivel zal hij mij toch niet ontnemen!’ In godsdienstig opzicht waren het in Den Haag rond 1860 dagen van ‘rumoer en verbittering’.⁹

Mimi en Betsy bezochten na hun belijdenis een wekelijks praatgroepje onder leiding van Zaalberg, waar jonge vrouwen konden discussiëren over het geloof en andere zaken die hun ter harte gingen. Een ‘kletscollege’, volgens de vader van een van de deelnemers. De moderne theologie werd er besproken, die een rationele verklaring zocht voor bijbelverhalen. ‘Jezus is ten hemel gevaren. Schrik niet

De Boekhorststaat in Den Haag, eind negentiende eeuw. Op de achtergrond de Grote Kerk waar dominee Zaalberg preekte.

– in een luchtballon – maar zo is hij er toch gekomen’, merkte Mimi’s vriendin Marie Anderson op.¹⁰ In ieder geval leerden ze er nadenken en voor hun mening uitkomen. De jongedames van deze lidmaten-catechisatie waren allen rond de twintig en dominee Zaalberg vond dat wel aantrekkelijk. Op de gang gaf hij Mimi’s zusje soms tersluiks een zoen, al werd dat misschien ook uitgelokt door hun geffirt.

De deelneemsters dweepten met het werk van Multatuli en vooral met hemzelf, ‘dien edelen man, dien armen zwerver, dien martelaar’, zoals Marie later zou schrijven. Mimi mocht Multatuli’s andere werk van haar lenen en kon op die manier toch stiekem zijn *Minnebrieven* lezen. Vele jongeren werden gegrepen door het idealisme dat de schrijver uitstraalde, zoals blijkt uit een terugblik in een herdenkingsnummer uit 1892 van het vrijdenkerstijdschrift *De Dageraad*: ‘K kon daar zóó van vervuld zyn, dat wylen myn vader my bedrukt aankeek, als hy overdacht, wat er van my worden moest by zulk eene beschouwing van het leven.’ Zo was het ook in haar familie, vertelde Mimi naar aanleiding van die bijdrage.¹¹

Brieven in gele envelop

Voorals *Minnebrieven* was voor Mimi een openbaring, want daarin schreef Multatuli ook over meer vrijheid voor vrouwen. Het boek opende haar de ogen voor wat zij eigenlijk wilde: iemand zijn, iets voorstellen, zelf denken en handelen. Het leven van opgroeiende meisjes uit de betere kringen was eentonig en werd vrijwel alleen door vrouwen bepaald. Ze musiceerden, handwerkten, wandelden, lazten en deden aan liefdadigheid, terwijl ze zaten te wachten op een echtgenoot. Een opleiding om zelf hun brood te kunnen verdienen kregen ze meestal niet. Er waren geen wettelijke beperkingen die hen belemmerden om te werken, maar de angst voor statusverlies werkte als een morele barrière. Status was van levensbelang, want die bepaalde je sociale mogelijkheden en huwelijkskansen. Betaald werk gold als een teken van armoede en bracht verlaging van status met zich mee. Als er niets anders opzat, kon je nog het beste schrijfster of gouvernante worden.

Na *Minnebrieven* had Multatuli zich nog meer verdiept in de situatie van jonge vrouwen, die hem zagen als hun voorvechter en bevrijder. In zijn eerste bundel *Ideën* trok hij van leer tegen de zeden, die meer nog dan wetten hun leven aan banden legden: ‘Wat maakt gy van onze dochters, o zeden! Gy dwingt ze tot liegen en huichelen. Ze mogen niet weten wat zy weten, niet voelen wat ze voelen, niet begeren wat zy begeren, niet wezen wat ze zyn.’ Dat zette zijn lezeressen aan het denken, want zo wilden zij hun leven niet laten verlopen. Als ze

trouwden, hoopten ze op een betere en grotere liefde dan ze om zich heen zagen. En als ze niet trouwden? Dan was de natuur sterker dan de leer, hoorden ze van Multatuli. Al het bestaande, ook de mens, streefde volgens hem naar eenwording, vereniging of samensmelting en die was alleen in de liefde te bereiken. '*Liefde*, dat is: *aantrekking, neiging tot vereniging*. Waar aan die neiging wordt toegegeven, zedelyk en stoffelyk, kán het meisje voldoen aan haar bestemming, dat is: mens zyn.'¹²

Ook de jongedames van dominee Zaalberg lazen dat met rode oren. Vooral Mimi was diep onder de indruk van de andere manier van liefhebben, die Multatuli in *Minnebrieven* beschreef. Zó wilde ook zij beminnen en bemind worden:

Weinigen begrypen wat liefde is. Ik geef haar myn ziel, onverdeeld, zonder de minste terughouding. Ik plant myn denkbeelden in haar gemoed, en als dan 't ogenblik der voldragenheid gekomen is, dan legt ze my het reuzenkind in de armen [...] Schoner, krachtiger, edeler, geheel volwassen, vind ik dan de denkbeelden terug, die ik toevertrouwde aan den vruchtbaren bodem van haar hart. [...] Wat *geeft* de man aan de vrouw, die hy zegt lief te hebben? Een sjaal, een étagère, wat kleren en de *kost*? O, geef méér aan de uwe als ge trouwt... geef iets anders! Maak uw vrouw tot een spaarbank uwer ideeën, tot een levensverzekering van uw gemoed!¹³

In een opwelling nam ze eind 1861 op een zondagmorgen een besluit: ze zou hem een brief schrijven om hem een blik te geven in haar hart, want ze voelde dat hij haar zou begrijpen. 'Een kerkgang voor uw gemoed', noemde hij dat later. 'Ja, uwe geschiedenissen van gezag zijn troosteloos, maar toch zijn er dingen, die nog veel, veel treuriger zijn', had ze hem geschreven. Haar moeder was ernstig ziek en zou het jaar daarop sterven. Ze maakte zich bovendien grote zorgen over haar vier jaar jongere broer Albert, die voor de tweede keer was gezakt voor zijn adelborst-examen bij de marine.¹⁴ Hij durfde niet thuis te komen, want hij moest de militaire familietraditie voortzetten en hun vader, majoor bij het Departement van Oorlog, verwachtte veel van hem. Nu zwierf hij rond, achttien jaar oud, zonder dat ze wisten waar en hoe. Ally of Al, zoals hij werd genoemd, was haar lievelingsbroer en ze trok zich zijn situatie erg aan.¹⁵

Ze had zich die zondagochtend zitten afvragen wat ze Multatuli verder kon schrijven om hem te laten weten hoezeer ze hem begreep. In *Minnebrieven* had ze gelezen:

Ik kan u niet recht beschryven wat er met my gebeurd is, maar ik heb veel gedroomd en geyld. Ge weet wat Hamlet zei: ‘There are more things in heaven and on earth, Horatio, than are dreamt of in your philosophy.’ Welnu, Hamlet had gelyk! Hamlet had gelyk!¹⁶

Ook zij kende Hamlet en verwerkte op haar beurt dit citaat: ‘Daar zijn dingen op aarde en in de hemel waarvan onze wijsbegeerte nooit droomde...’ Ze stuurde haar briefje in een gele envelop naar zijn uitgever, in de hoop dat het zou opvallen te midden van andere post. Het was alleen ondertekend met haar initialen en haar woonplaats, want hoe zou haar vader reageren als hij erachter kwam? Ze beseftte dat ze de grenzen van het fatsoen overschreed en vroeg Multatuli nadrukkelijk haar initialen niet te onthullen. Ze was dan ook niet verbaasd dat ze niets hoorde.

Multatuli was te druk en te zwaarmoedig geweest om meteen terug te schrijven, liet hij haar pas in april 1862 weten. *Max Havelaar* was een succes, maar de verkoop viel tegen. Hij had erop gerekend dat het volk na lezing van zijn boek massaal in opstand zou komen, maar bij gebrek aan een goedkope uitgave bleef die opstand uit. Hij voerde een proces tegen de schrijver, politicus en advocaat Jacob van Lennep over het eigendomsrecht van *Max Havelaar*. Dat had Van Lennep hem ontfutseld onder valse voorwendselen en ook in hoger beroep verloor Multatuli de rechtszaak tegen hem.¹⁷ Hervorming op Java en zijn eigen rehabilitatie zouden daardoor nog moeilijker worden.

Daarop doelde hij, toen hij Mimi schreef dat verdriet hem had verhinderd haar brief te beantwoorden. Zijn ‘zaak’ was voor hem van levensbelang, zijn droom van Insulinde, van het rechtvaardige rijk dat hij in Nederlands-Indië wilde vestigen. Nog voor de verschijning van *Max Havelaar* had hij Jacob van Lennep laten weten: ‘Ik mag niet, zelfs niet voor voedsel en deksel [onderdak, gvb], van mijne plannen afzien om in Indie eene verandering te weeg te brengen “op wettelijken weg waar het *kan*, op wettigen weg van geweld waar het *moet*”.’ Hij was ervan overtuigd dat alleen hij die hervormingen tot stand kon brengen, maar daar was geld voor nodig, en invloed.

Multatuli had al snel begrepen dat macht het beste middel is om politieke verandering te bewerkstelligen. Als hij inzielt dat de verhoopte hervormingen in Indië er niet zullen komen, rijpt bij hem een fantastisch plan: hij zal de Nederlanders eruit gooien en als keizer van Insulinde eigenhandig orde op zaken stellen. ‘Te Lebak had het mij één woord gekost, en de opstand was dáár geweest’, schrijft hij in juli 1863 aan Mimi. Hij speelt met het idee om als aanhanger van de opstandelingenleider Langiewicz deel te nemen aan de vrijheidstrijd in Polen, en later aan de Italiaanse als volgeling van Garibaldi. In geen van beide gevallen komt het ervan: ‘Ik heb noch met Polen noch met Italie te maken. Ik wensch Italie, en wenste Polen te gebruiken, om held te worden of zooiets.’ De bedoeling van dat heldendom was om macht te verwerven en volgelingen aan te trekken.

Een leger van jonge mensen, vooral jonge vrouwen, moest hem helpen in zijn strijd voor een rechtvaardig bewind in de Oost. Het ‘Legioen der kinderen van Insulinde’ noemde hij deze hulptroepen.¹⁸ Insulinde was de naam die hij aan het slot van *Max Havelaar* gebruikte voor Nederlands-Indië, het prachtige rijk dat ‘zich daar slingert om den evenaar, als een gordel van smaragd’. Vooral vrouwen en meisjes hadden naar aanleiding van zijn boek gegloeid van verontwaardiging. Een van hen was Sietske Abrahamsz, dochter van Dekkers zuster Catharina, die in haar herinneringen aan haar oom schreef: ‘In den cirkelgang van ons eentonig meisjesbestaan viel hij binnen als een meteor, met zijn stralenkrans van martelaarschap voor de rechten van den Javanan.’ Hij maakte haar deelgenoot van zijn geheime plannen, die zij pas een halve eeuw later in de openbaarheid zou brengen. Dekker was van plan geweest als een koloniale versie van Napoleon keizer van Oost-Indië te worden. Zijzelf was uitverkoren tot kroonprinses van Insulinde, met de titel ‘hertogin van Sumatra’ en met haar beeltenis op de nationale munt. Als ‘zusterskind’ zou zij op den duur haar oom opvolgen, zoals in die streken gebruikelijk was. Ze was ‘diep getroffen [...] door de uiting dier grootsche plannen’, hoewel ze later schimpend zou schrijven over ‘Multatuli en zijne hersenschimmen!’.¹⁹

Ook Marie Anderson vertelde dat hij zijn hervormingsplannen met jongedames ten uitvoer wilde brengen. Jezus was met vissers

Marie Anderson rond 1865.

begonnen, hij met meisjes, legde hij uit. ‘Dan moet ik een sprong doen, en dan ga je mee!’ Hoopte hij in het begin nog op een politieke omwenteling, al gauw werd hem duidelijk dat zijn strijd voor waarheid en rechtvaardigheid een veel breder bereik had. ‘Wat was [...] het wapen waarmêe ik de magt wilde veroveren die ik nodig had? ’t Was de innige overtuiging in ’t gemoed van anderen.’ Zijn volgelingen waren de bron waaruit hij kracht putte voor zijn droom van een rechtvaardige samenleving in Insulinde, maar ook van verandering in de Nederlandse maatschappelijke verhoudingen. Dit leger van jonge mensen moest hem bijstaan met bewondering, opoffering en liefst ook met geld. Multatuli zag zijn aanhangers als voorposten die in hun eigen omgeving en op hun eigen wijze het goede zouden doen, voor de waarheid zouden strijden en zijn ideeën zouden uitdragen. Daardoor zouden zij ook als inspiratiebron dienen voor zijn schrijven.

Multatuli zocht een mogelijkheid om naast conservatieven en liberalen te komen tot een derde partij. De bestaande stromingen hadden zich vastgebeten in een tegengestelde opvatting over de exploitatie van Nederlands-Indië, het zogeheten ‘Cultuurstelsel’ versus de